

Albert Izdebski

*Instytut Socjologii
Uniwersytet Warszawski*

Małgorzata Ołdak

*Instytut Polityki Społecznej
Uniwersytet Warszawski*

Spółdzielczość socjalna w Polsce w świetle wyników badania „Monitoring spółdzielni socjalnych 2010”

Streszczenie

Spółdzielnie socjalne mające na celu reintegrację zawodową osób zagrożonych wykluczeniem społecznym stanowią od wielu lat ważny instrument w polityce rynku pracy wielu krajów. Funkcjonowanie polskich spółdzielni socjalnych ma znacznie krótszą, zaledwie kilkuletnią historię. Możliwość wsparcia procesu rozwoju tych podmiotów jest uzależniona od wiedzy na temat warunków ich funkcjonowania. Pierwsze kompleksowe badania nad kondycją i działalnością spółdzielni socjalnych — pt. „Monitoring spółdzielni socjalnych 2010” — w Polsce zostały przeprowadzone w 2011 r. To ogólnopolskie badanie w znaczący sposób wypełnia deficyt informacji o sytuacji środowiska spółdzielców socjalnych. W niniejszym artykule została przedstawiona specyfika oraz wybrane wyniki tego badania. Omówione zostały kluczowe wymiary sytuacji krajowych spółdzielni socjalnych, a więc scharakteryzowano strukturę organizacyjną, pola działalności, sytuację finansową, zakres i formy wsparcia z jakich korzystają spółdzielcy i oceny rozwiązań prawnych. Przedstawiony materiał pozwala nie tylko ocenić stan polskiej spółdzielczości socjalnej, ale także daje możliwość zdiagnozowania potrzeb tego środowiska.

Słowa kluczowe: spółdzielnia socjalna, reintegracja społeczna, reintegracja zawodowa, ekonomia społeczna, aktywizacja zawodowa

Ramy prawne określające warunki funkcjonowania spółdzielni socjalnych w Polsce

Początek regulacji prawnych związanych z poszukiwaniem nowych form aktywizacji osób bezrobotnych i zagrożonych wykluczeniem społecznym w Polsce związany był z uchwaleniem ustawy z 13 czerwca 2003 roku o zatrudnieniu socjalnym (DzU 2003 Nr 122, poz. 1143). Zdefiniowała ona pojęcia wykluczenia społecznego, zatrudnienia socjalnego jako formy uczestnictwa w centrach i klubach integracji społecznej oraz tak zwanego wspieranego zatrudniania między innymi w ramach własnej działalności gospodarczej w formie spółdzielni. Wówczas po raz pierwszy wskazano na możliwość aktywizacji zawodowej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym opuszczających centra integracji społecznej poprzez założenie spółdzielni pracy. Samo pojęcie „spółdzielnia socjalna” po raz pierwszy pojawiło się w ustawie z dnia 20 kwietnia 2004 roku o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (DzU 2004 Nr 99, poz. 1001). Ustawą znowelizowano Prawo spółdzielcze, wprowadzając możliwość stworzenia nowego typu podmiotu, specyficznego rodzaju spółdzielni pracy, nienastawionej na maksymalizację zysku. W związku z tym, że spółdzielniom socjalnym przypisano istotną rolę w polityce rynku pracy i systemie zabezpieczenia społecznego¹ jednocześnie podjęto prace nad odrębnym aktem prawnym, którego celem było uregulowanie statusu nowych podmiotów. Ostatecznie 27 kwietnia 2006 roku uchwalono ustawę o spółdzielniach socjalnych (DzU 2006 nr 94 poz. 651), wskazując, iż ich głównym celem jest przywrócenie na rynek pracy przez prowadzenie wspólnego przedsiębiorstwa osób zagrożonych wykluczeniem społecznym². Tym samym utworzono nowy podmiot prawny, którego celem jest nie tylko prowadzenie działalności gospodarczej, lecz również działalność na rzecz:

- społecznej reintegracji członków spółdzielni, przez co należy rozumieć działania mające na celu odbudowanie i podtrzymanie umiejętności uczestniczenia w życiu społeczności lokalnej i pełnienia ról społecznych w miejscu pracy, zamieszkania lub pobytu;
- zawodowej reintegracji członków spółdzielni, przez co należy rozumieć działania mające na celu odbudowanie i podtrzymanie zdolności do samodzielnego świadczenia pracy na rynku pracy.

Główne cele badania

Spółdzielnie socjalne wypełniają dwie odmienne, lecz równie ważne funkcje wpisane w logikę różnych podsystemów: ekonomicznego i społecznego. W porządku ekonomicznym ich podstawową funkcją jest wytwórczość. Muszą więc tworzyć takie usługi i produkty, które będą wyróżniały się na tle konkurencji, a zyski z ich sprzedaży winny pokrywać wydatki związane z procesem wytwarzania dóbr i/lub usług i kosztami funkcjonowania organizacji. W tym sensie są one podmiotami gospodarczymi podporządkowanymi logice

¹ Uzasadnienie do projektu ustawy o spółdzielniach socjalnych, www.sejm.gov.pl.

² www.sejm.gov.pl.

rynkowej. Jednakże obowiązkiem spółdzielni socjalnych jest także prowadzenie działalności w innym wymiarze — przestrzeni społecznej. W tej przestrzeni ich podstawową funkcją jest integracja. Prowadzą zatem aktywność, która służy wzmocnieniu istniejących i tworzeniu nowych więzi społecznych, promują określone wzorce i normy postępowania, czyli ogólnie mówiąc, służą społecznościom lokalnym. Ta dualna lokacja w systemie powoduje, że spółdzielnie socjalne borykają się z większą liczbą problemów i muszą sprostać innym, wyższym wymogom niż firmy komercyjne lub organizacje *non-profit*.

Spółdzielczość socjalna — która stwarza możliwość aktywizacji zawodowej specyficznych i często marginalizowanych środowisk, inicjuje oddolne procesy przedsiębiorczości i samoorganizacji, zwiększając tym samym poziom społecznej partycypacji w procesach zbiorowych — jest ważnym fenomenem, który z różnych praktycznych względów należy wspierać. Jednakże adekwatne wsparcie jest możliwe jedynie wtedy, gdy znane są problemy, z jakimi boryka się środowisko spółdzielców socjalnych. Im większy jest zakres tej wiedzy, im jest ona bardziej dogłębna, tym szanse na adekwatne wsparcie spółdzielni socjalnych są większe. Tymczasem wiedza o funkcjonowaniu spółdzielni socjalnych w Polsce jest stosunkowo skromna. Z jednej strony istnieją pewne dane urzędowe informujące w sposób zbiorczy o rozmiarach i dynamice rozwoju spółdzielczości socjalnej w kraju³, jednak ograniczeniem jest to, że ich zakres jest bardzo wąski i stanowią jedynie rejestr wybranych zdarzeń, co nie pozwala na diagnozę problemów występujących w środowisku spółdzielców socjalnych. Z drugiej strony istnieją także wyniki badań mówiące o niektórych aspektach funkcjonowania spółdzielni socjalnych w kraju, jednak problem polega na tym, że mają one charakter wybiórczy a dane są zbierane przy pomocy bardzo różnych podejść metodologicznych — co w konsekwencji uniemożliwia ocenę skali problemów całego środowiska. Chęć wypełnienia znaczących luk w wiedzy o sytuacji spółdzielni socjalnych była głównym powodem wypracowania koncepcji systematycznych badań mających na celu diagnozowanie problemów występujących wśród spółdzielni socjalnych.

W zgodzie z założeniem, że diagnoza sytuacji środowiska spółdzielni socjalnych jest warunkiem koniecznym ich adekwatnego wsparcia, w badaniu „Monitoring Spółdzielni Socjalnych w 2010 roku” za podstawowy cel uznano zebranie kompleksowych informacji o ich sytuacji. Z uwagi na fakt, że badanie było projektowane po raz pierwszy, autorzy koncepcji badawczej wyodrębnili kilka bardzo rozległych obszarów problemowych:

Pierwszy cel szczegółowy badania odnosił się do kwestii wewnętrzzorganizacyjnych spółdzielni socjalnych. W tym przypadku koncentrowano uwagę między innymi na liczebności poszczególnych podmiotów, poziomie rotacji ich członków oraz długości okresu funkcjonowania spółdzielni.

Drugi szczegółowy cel badania dotyczył obszarów działalności spółdzielni socjalnych. W tym przypadku ogniskowano uwagę na ich aktywności zarówno gospodarczej, jak i społecznej. A więc z perspektywy działalności gospodarczej w badaniu interesowano

³ Przykładowo są to informacje o liczbie spółdzielni czy dane o wielkości dotacji dla członków założycieli z Funduszu Pracy.

się, jakie są pola aktywności gospodarczej spółdzielni socjalnych, czy zwykle koncentrują się one na jednej specyficznej branży, czy też działają w wielu różnych; co decyduje o wyborze pól działalności gospodarczej, kto jest nabywcą produktów/usług wytwarzanych w spółdzielniach, jak spółdzielcy oceniają swoje szanse w konkurencji z innymi podmiotami na rynku.

Trzeci szczegółowy cel badania dotyczył kondycji finansowej spółdzielni socjalnych. W tej części chodziło o poznanie faktycznego stanu finansowego spółdzielni oraz prognoz dotyczących jego zmian w najbliższej przyszłości. W badaniu zebrano więc informacje o poziomie i strukturze przychodów spółdzielni według źródeł ich pozyskania, dane o wyniku finansowym oddającym w sposób syntetyczny kondycję spółdzielni na koniec 2010 roku i opinie spółdzielców na temat tego, czy sytuacja finansowa ulega zmianie oraz w jakim kierunku będzie zmierzała sytuacja finansowa w najbliższej przyszłości.

Czwarty szczegółowy cel badania dotyczył zakresu i form wsparcia spółdzielni socjalnych. W tym obszarze problemowym wyodrębniono dwa kolejne zagadnienia dotyczące finansowego i pozafinansowego wsparcia, z jakiego korzystały badane podmioty. W związku z tym zbierano dość szczegółowe informacje o: wielkości otrzymanego wsparcia finansowego według źródeł, instytucjach i organizacjach, które udzieliły tej pomocy — zarówno na etapie tworzenia, jak i w trakcie bieżącej działalności spółdzielni; ponadto zebrano szereg informacji o tym, z jakich form pozafinansowego wsparcia najchętniej korzystają spółdzielnie, a także gromadzono opinie i oceny przedstawicieli spółdzielni socjalnych na temat jakości otrzymanego wsparcia.

Piąty szczegółowy cel badania dotyczył tego, w jaki sposób oceniane są regulacje prawne, które wyznaczają kontekst działalności spółdzielni socjalnych. Regulacje prawne są dla środowiska spółdzielców socjalnych szczególnie ważne, gdyż przesadzają o możliwościach, ale także i w pewnym zakresie o formule funkcjonowania. Wszelkie niewłaściwe rozwiązania legislacyjne powodują zbędne ograniczenia i stawiają spółdzielnie w upośledzonej pozycji wobec podmiotów, z którymi muszą konkurować na wolnym rynku. W tej części badania skoncentrowano się w szczególności na zebraniu opinii środowiska o zmianach wprowadzonych w 2009 roku nowelizacją ustawy o spółdzielniach socjalnych.

W niniejszym artykule przedstawiamy wybrane — w naszym przekonaniu najbardziej interesujące — wyniki tego pierwszego ogólnopolskiego badania, koncentrując się przede wszystkim na opisie sytuacji spółdzielni socjalnych w wyżej wymienionych wymiarach. Biorąc pod uwagę niewielką liczbę badań empirycznych problematyki spółdzielczości socjalnej w Polsce, sądzimy, że nawet takie dość powierzchowne przedstawienie wyników „Monitoringu Spółdzielni Socjalnych 2010” dostarczy wielu cennych informacji o funkcjonowaniu polskiego środowiska spółdzielców socjalnych, przyczyniając się do szerszej dyskusji nad tą problematyką, a przez to wzmacniając rozwój krajowej spółdzielczości socjalnej.

Z uwagi na stosunkowo krótką historię krajowej spółdzielczości socjalnej uzasadnione jest pytanie, czy funkcjonowanie spółdzielni w Polsce jest uwarunkowane przez konteksty lokalne. W związku z tym często przedstawiamy wyniki w ujęciu regionalnym, tak aby

podkreślić występujące zróżnicowania. Prezentując dane, rozpoczynamy od omówienia wyników ogólnych, a następnie wybrane wyniki przedstawione są w ujęciu regionalnym. Przyporządkowanie spółdzielni do poszczególnych regionów zostało dokonane na podstawie informacji o zasięgu terytorialnym centrów ekonomii społecznej⁴.

W szczegółowej analizie zostało wyodrębnionych pięć regionów: **północny** obejmuje spółdzielnie z województw: pomorskiego, warmińsko-mazurskiego, zachodniopomorskiego, **centralny** obejmuje spółdzielnie z województw: kujawsko-pomorskiego, łódzkiego, mazowieckiego, **wschodni** obejmuje spółdzielnie z województw: lubelskiego, podkarpackiego, podlaskiego, **zachodni** obejmuje spółdzielnie z województw: dolnośląskiego, lubuskiego, opolskiego i wielkopolskiego, zaś **południowy** obejmuje spółdzielnie z województw: małopolskiego, śląskiego oraz świętokrzyskiego. Przyjęcie takiego podziału regionalnego, jak już wspomniano, uzasadnione jest poprzez zasięg centrów ekonomii społecznej. Uznaliśmy, że to właśnie CES-y tworzą specyficzną dla danego terytorium kulturę organizacyjną (wyrażającą się między innymi w przepływie informacji, formach i zakresach współpracy pomiędzy przedsiębiorstwami społecznymi), która może wywierać znaczący wpływ na funkcjonowanie spółdzielni socjalnych zlokalizowanych w danym regionie.

Metodologia badania

Podstawowe zamierzenie badawcze, jakim było dokonanie kompleksowej oceny sytuacji spółdzielni socjalnych działających w 2010 roku, miało wpływ na przyjęte w procesie badawczym rozwiązania metodologiczne i organizacyjne. Założenia badania, metodologia oraz narzędzie badawcze zostały opracowane w Departamencie Pożytku Publicznego Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej (DPP MPiPS).

Na wstępie charakterystyki kluczowych założeń metodologicznych badania należy podkreślić, iż przyjęto, że badanie spółdzielni socjalnych będzie miało charakter cykliczny i będzie powtarzane co roku⁵. Taka sekwencja badań umożliwi dokładne śledzenie zmian w tym środowisku i jednocześnie dostarczy niezbędnej wiedzy do podejmowania trafnych decyzji.

W projekcie badania założono, że obserwacją należy objąć całą populację, a więc wszystkie zarejestrowane krajowe spółdzielnie socjalne. Przekonanie to wynikało przede wszyst-

⁴ Centra ekonomii społecznej to pięć ośrodków, które oferują wystandaryzowane wsparcie dla podmiotów ekonomii społecznej: CES FISE Warszawa, CES UNDP Lublin, CES Barka Poznań, CES FFW Nidzica, CES ZLSP MSAP Kraków. Funkcjonują one w ramach projektu „Zintegrowany system wsparcia ekonomii społecznej” współfinansowanego ze środków PO KL w ramach Poddziałania 1.2 Wsparcie systemowe instytucji pomocy i integracji społecznej.

⁵ Kolejne edycje badania (2013, 2014) będą realizowane przez Pracownię Pomocy i Integracji Społecznej Instytutu Polityki Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego w ramach projektu systemowego „System wzmacniania potencjału i kompetencji sektora spółdzielczości socjalnej oraz stworzenie sieci współpracy z instytucjami rynku pracy oraz pomocy i integracji społecznej” współfinansowanego ze środków PO KL w ramach Poddziałania 1.2 Wsparcie systemowe instytucji pomocy i integracji społecznej.

kim z chęci zebrania rzetelnej i wiarygodnej wiedzy o różnych aspektach funkcjonowania badanych podmiotów. Kolejnym ważnym argumentem za objęciem badaniem wszystkich spółdzielni socjalnych była chęć aktualizacji danych na ich temat, gdyż jak to zwykle bywa gromadzone w rejestrach informacje z uwagi na dynamikę procesów społeczno-gospodarczych często różnią się od stanu faktycznego.

W badaniu „Monitoring Spółdzielni Socjalnych 2010” techniką gromadzenia danych był wystandaryzowany kwestionariusz ankiety. Wykorzystane w procesie zbierania informacji narzędzie było bardzo rozbudowane zarówno pod względem formalnego układu i konstrukcji pytań, jak i zakresu podejmowanych problemów. Szerokie spektrum podejmowanej problematyki spowodowało, że kwestionariusz był bardzo obszerny. Przeważająca część pytań miała charakter pytań zamkniętych przyjmujących zróżnicowane formy. I choć nominalna liczba pytań w kwestionariuszu nie przekraczała 100, to w rzeczywistości respondenci udzielali odpowiedzi na około 500 różnych pytań.

Realizację badań terenowych prowadził Ogólnopolski Związek Rewizyjny Spółdzielni Socjalnych w czerwcu – wrześniu 2011 roku. Badanie zostało zrealizowane zarówno w formie ankiet wspomaganych komputerowo, jak i przy wykorzystaniu tradycyjnych, papierowych formularzy ankiet. Zebrane dane zostały zapisane przy pomocy odpowiedniej aplikacji w elektronicznym zbiorze na serwerze DPP MPiPS. Zastosowanie nowoczesnej, informatycznej technologii gromadzenia danych z jednej strony skutecznie wyeliminowano błędy przy kodowaniu informacji, z drugiej zaś strony znacząco ułatwiało zarządzanie przebiegiem badań terenowych, a w późniejszym etapie zebranymi informacjami.

Opis badanej zbiorowości

Spośród figurujących w bazie danych 286 podmiotów (stan na 31 grudnia 2009 r.)⁶ badaniem objęto 112 spółdzielni socjalnych. W większości województw badanie zostało zrealizowane na poziomie przekraczającym 40 procent ogółu populacji. Jak wynika z poniżej zamieszczonych danych największy poziom uczestnictwa w badaniu dotyczył spółdzielni socjalnych z województwa lubelskiego (92 procent), podkarpackiego (83 procent) i świętokrzyskiego (80 procent). Z kolei najniższy zasięg wystąpił w województwie wielkopolskim (13,9 procent), lubuskim (16,7 procent) oraz zachodniopomorskim (18,2 procent). I choć zasięg badania w niektórych województwach był niski, to uczestniczące w badaniu spółdzielnie reprezentują różne lokalizacje, czyli wyniki umożliwiają uchwycenie regionalnej specyfiki funkcjonowania.

⁶ Aktualnie w Krajowym Rejestrze Sądowym zarejestrowanych jest 621 spółdzielni socjalnych (stan na 1 lutego 2013 r.), Źródło: Katalog Spółdzielni Socjalnych Ogólnopolskiego Związku Rewizyjnego, <http://ozrss.pl/spoldzielnie-socjalne/katalog/>.

Tabela 1. Liczba spółdzielni socjalnych w badanej zbiorowości i w populacji oraz zasięg badania

Województwo	Próbka		Populacja		Zasięg badania - liczba objętych badaniem spółdzielni jako % z populacji ($Z=n/N$)
	n	%	N	%	
Dolnośląskie	8	7,1	19	6,6	42,1
Kujawsko-pomorskie	9	8,0	17	5,9	52,9
Lubelskie	12	10,7	13	4,5	92,3
Lubuskie	2	1,8	12	4,2	16,7
Łódzkie	14	12,5	23	8,0	60,9
Małopolskie	5	4,5	20	7,0	25,0
Mazowieckie	8	7,1	30	10,5	26,7
Opolskie	4	3,6	7	2,4	57,1
Podkarpackie	10	8,9	12	4,2	83,3
Podlaskie	2	1,8	5	1,7	40,0
Pomorskie	9	8,0	17	5,9	52,9
Śląskie	10	8,9	40	14,0	25,0
Świętokrzyskie	4	3,6	5	1,7	80,0
Warmińsko-mazurskie	8	7,1	19	6,6	42,1
Wielkopolskie	5	4,5	36	12,6	13,9
Zachodniopomorskie	2	1,8	11	3,8	18,2
Ogółem	112	100,0	286	100,0	x

Źródło: Opracowanie własne.

Jak wynika z powyższego zestawienia, struktura objętej badaniem zbiorowości nieznacznie różniła się od struktury populacji. Syntetycznie informuje o tym sumaryczny wskaźnik różnic, który wyniósł 23,5 procent⁷. Oznacza to, że struktura spółdzielni socjalnych według województw w badanej zbiorowości i populacji odchyła się przeciętnie o 1,5 procent w pojedynczym województwie.

Najwięcej spółdzielni objętych badaniem miało swoją siedzibę w regionie centralnym (28 procent) oraz wschodnim (21 procent). W pozostałych regionach odsetek spółdzielni, które wzięły udział w badaniu, wynosił 17 procent. Oznacza to, że struktura objętych badaniem spółdzielni socjalnych według regionów była dość równomierna.

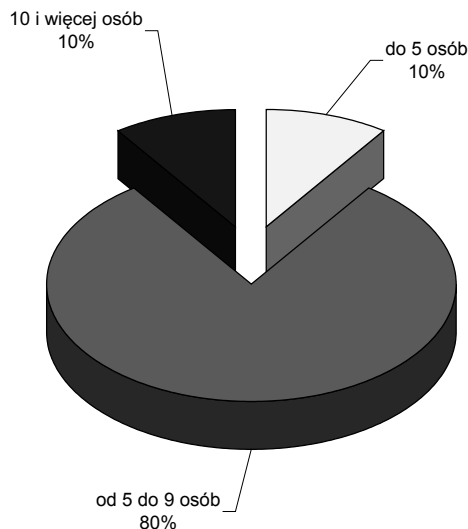
Wśród badanych spółdzielni socjalnych największą grupę stanowiły podmioty o krótkim czasie działalności, to znaczy te, które zostały zarejestrowane w 2010 roku (38 procent). Jednie co dziesiąta spółdzielnia została zarejestrowana w 2005 roku, czyli jeszcze przed uchwaleniem ustawy o spółdzielniach socjalnych. W większości regionów średni okres prowadzenia działalności przez badane spółdzielnie przekraczał dwa lata, jedynie w przypadku regionu zachodniego średni czas działalności wynosił blisko cztery lata. W objętej

⁷ W tym przypadku sumaryczny wskaźnik różnic mówi o tym, o ile łącznie procent różni się struktura objętej badaniem zbiorowości i struktura populacji.

badaniem zbiorowości zdecydowanie dominowały spółdzielnie socjalne założone przez osoby fizyczne (94 procent). Zaledwie 5 procent spółdzielni zostało założonych przez osoby prawne, zaś 1 procent w oparciu o mieszany model członków założycieli, to znaczy osoby fizyczne i osoby prawne. Przeciętna liczba członków założycieli badanych spółdzielni socjalnych wynosiła 7,75. W większości regionów liczba członków założycieli kształtowała się na poziomie około siedmiu osób, jedynie w przypadku regionu centralnego była wyższa i wynosiła średnio dziesięć osób fizycznych i/lub prawnych.

W świetle danych empirycznych okazało się, że w 2010 roku wśród badanych spółdzielni socjalnych zdecydowanie przeważały nieduże, liczące od pięciu do dziewięciu członków. Dziesięć i więcej członków liczyło zaledwie 10 procent spółdzielni. Przeciętna spółdzielnia socjalna funkcjonująca w 2010 roku liczyła 7,1 członków.

Wykres 1. Struktura spółdzielni socjalnych w badanej zbiorowości według aktualnej liczby członków

Źródło: Opracowanie własne.

Najwyższą średnią aktualną liczbą członków charakteryzował się region centralny (9,2), natomiast najmniejszą — spółdzielnie z regionu wschodniego (5,3). W większości badanych spółdzielni liczba członków w stosunku do roku poprzedniego nie uległa zmianie. Niemal w jednej czwartej przypadków liczba członków zmniejszyła się, zaś w jednej piątej badanych spółdzielni wzrosła.

Główną grupą, spośród której rekrutowała się większość członków założycieli spółdzielni socjalnych, były osoby bezrobotne (83 procent). Uwagę zwraca również stosunkowo wysoki odsetek (38,5) spółdzielni mających w składzie członków założycieli osoby niepełnosprawne. Należy przy tym podkreślić także fakt, że w składzie członków założy-

cieli badanych spółdzielni nie było osób zwalnianych z zakładów karnych, uzależnionych od narkotyków, uchodźców oraz kościelnych osób prawnych.

Dominującą formą zatrudnienia w spółdzielniach była spółdzielcza umowa o pracę (55 procent), kolejnymi najczęściej wskazywanymi przez respondentów formami zatrudnienia była umowa o dzieło (22 procent) lub umowa zlecenie (20 procent). Co istotne, ponad jedna trzecia badanych spółdzielni zatrudniała dodatkowych pracowników niebędących członkami spółdzielni. Najczęściej sytuacja taka miała miejsce w regionie wschodnim (50 procent), najrzadziej zaś północnym (21,1 procent). W przeciętnej spółdzielni socjalnej pracowały średnio 2,3 osoby, które nie były jej członkami. Oznacza to, że spółdzielnie socjalne są nie tylko sposobem na aktywizację zawodową osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, ale także są to podmioty tworzące miejsca pracy także dla innych osób. Jak wskazują wyniki analizy w porównaniu z rokiem 2009 nie doszło do niekorzystnych zmian poziomu zatrudnienia w badanej zbiorowości. W 38 procent badanych spółdzielni socjalnych poziom zatrudnienia utrzymywał się na takim samym poziomie, zaś w przypadku 31 procent spółdzielni uległ zarówno zwiększeniu, jak i zmniejszeniu.

Obszary działalności spółdzielni socjalnych

Jednym z głównych celów badania była identyfikacja obszarów działalności spółdzielni zarówno w odniesieniu do wymiaru aktywności gospodarczej, jak i aktywności w przestrzeni społecznej. Zgodnie z ustawą o spółdzielniach socjalnych przedmiotem działalności spółdzielni socjalnej jest zarówno prowadzenie wspólnego przedsiębiorstwa w oparciu o osobistą pracę jej członków, jak i ich społeczno-zawodowa reintegracja. Ponadto może ona prowadzić działalność społeczną i oświatowo-kulturalną na rzecz swoich członków oraz ich środowiska lokalnego, a także działalność społecznie użyteczną w sferze zadań publicznych określonych w ustawie o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (DzU Nr 96, poz. 873 z późn. zm.).⁸

Obszary działalności gospodarczej

Kluczowym czynnikiem decydującym o powodzeniu działalności tak gospodarczej, jak i społecznej, jest właściwe określenie profilu planowanej działalności. Wybór przedmiotu działalności gospodarczej dokonywany przez spółdzielnie socjalne jest zagadnieniem interesującym, gdyż nie są one nastawione jedynie na maksymalizację zysku ekonomicznego. W związku z tym badany zadano pytanie o to, jakie czynniki przesądziły o wyborze profilu działalności. W świetle zebranych danych okazało się, że wybór obszaru działalności gospodarczej spółdzielni socjalnych najczęściej uwarunkowany był posiadaniem przez jej członków wykształceniem i umiejętnościami (28,2 procent) oraz rozpoznaniem potrzeb rynkowych (26,7 procent). Analizując zebrane dane, można powiedzieć, że wła-

⁸ Art. 2 Ustawy z dnia 27 kwietnia 2006 roku o spółdzielniach socjalnych (DzU z 2006 r., Nr 94, poz. 651 z późn. zm.).

śnie te dwie strategie wyboru profilu działalności gospodarczej przez spółdzielnie socjalne wyraźnie dominowały nad kolejną, trzecią, którą można ogólnie nazwać „abstrahującą od rzeczywistości realiów”. I tak strategia wykorzystania dostępnych zasobów (wykształcenie/umiejętności członków i posiadane zasoby) stosowana była przez blisko 40 procent badanych spółdzielni. Kolejna pod względem częstości wykorzystywania strategia wyboru przedmiotu działalności to odpowiedź na zapotrzebowanie rynkowe (badanie rynkowe/sygnały o zapotrzebowaniu na usługi); stosowało ją 35 procent badanych podmiotów. Najrzadziej, choć i tak stosunkowo często, przy określaniu profilu działalności spółdzielni wykorzystywana była strategia abstrahująca od zasobów i potrzeb (indywidualne przekonania członków założycieli, sygnały ze strony rodziny/ znajomych, doświadczenia w prowadzeniu działalności w innej formie prawnej). Na tej podstawie profil swojej działalności wybrało 25 procent badanych spółdzielni.

Omawiając wyniki charakteryzujące obszary działalności gospodarczej spółdzielni socjalnych, na wstępie należy podkreślić, że spółdzielnie socjalne zajmują się przede wszystkim świadczeniem usług. W badanej zbiorowości jedynie 14 procent badanych deklarowało, że w zakresie swojej aktywności mają także działalność produkcyjną. Jak należy się domyślać, powodem prowadzenia aktywności na polu usług, a nie produkcji, jest relatywnie niska kapitałochłonność pierwszego rodzaju działalności.

Dominującym obszarem działalności badanych spółdzielni socjalnych były usługi z zakresu dom i ogród (43 procent), w tym: usługi porządkowe, utrzymanie i konserwacja terenów zielonych, odśnieżanie, projektowanie domów i ogrodów, odśnieżanie, opieka nad grobami, usługi pralnicze, serwis sprzętu AGD/RTV oraz usługi florystyczne. Drugim najczęściej wskazywanym polem działalności gospodarczej badanych podmiotów było budownictwo (33,3 procent), to znaczy usługi elektryczne, elektroniczne, hydrauliczne, konserwatorskie, malarskie, remontowe, spawalnicze, stolarskie, ślusarskie oraz kamieniarskie. Trzecim zaś gastronomia (27,9 procent), w tym usługi cateringowe, organizacja imprez okolicznościowych oraz prowadzenie lokali gastronomicznych. Profil działalności gospodarczej badanych spółdzielni socjalnych nie wykazał zróżnicowania regionalnego. Jedynie w regionie zachodnim 44,4 procent podmiotów wskazało na usługi związane z biznesem i ekonomią, to jest usługi rachunkowe, doradztwo finansowe, usługi poligraficzne, reklamowo-marketingowe, biurowe oraz prowadzenie sklepu, zaś w regionie północnym — jedna czwarta na usługi edukacyjne, to jest usługi szkoleniowe, korepetycje, prowadzenie placówki przedszkolnej lub świetlicy.

Działalność gospodarcza badanych spółdzielni socjalnych ma zwykle charakter wielobranżowy. Okazuje się, że średnia liczba branż, w których spółdzielnie socjalne prowadzą działalność gospodarczą, wynosiła 4,2. Szczegółowe wyniki analizy ukazały pewne regionalne zróżnicowanie liczby branż, w których działają badane podmioty. W największej liczbie branż prowadzą działalność spółdzielnie socjalne w regionie południowym (5,8) oraz zachodnim (5,3).

W badaniu podjęto również próbę określenia, czy spółdzielnie socjalne planują rozwój i poszerzenie zakresu swojej działalności gospodarczej. Jak się okazuje, przeważająca większość badanych podmiotów zamierza poszerzyć zakres swojej działalności gospodar-

czej (80,4 procent). Taki wynik sugeruje, że w środowisku tkwi duży potencjał rozwojowy. Mimo trudności, z jakimi na co dzień spotykają się badane podmioty, większość nadal ma kolejne pomysły na to, w jaki sposób prowadzić ekspansję na nowych rynkach lub jak z dodatkową ofertą wejść na rynek. Wyniki analizy regionalnej, jakkolwiek pokazujące pewne zróżnicowanie, potwierdzają powyżej sformułowane przypuszczenie. W każdym z badanych regionów przeważająca część badanych organizacji ma w planach poszerzenie zakresu swojej działalności gospodarczej. Największy potencjał, jak się okazuje, tkwi w regionie zachodnim, gdzie blisko 90 procent badanych zamierza rozszerzać rynkową ofertę swojej działalności.

Kolejne pytania dotyczyły oceny możliwości konkurowania spółdzielni socjalnych z firmami komercyjnymi na otwartym rynku. W opinii badanych możliwości konkurowania spółdzielni socjalnych z firmami prywatnymi są niewielkie (44 procent ocenia je jako złe, w tym 16 procent jako bardzo złe).

Obszary działalności społecznej

Przeważająca część objętych badaniem spółdzielni socjalnych poza działalnością gospodarczą prowadzi także działania w sferze społecznej. W świetle wyników badań można powiedzieć, że w skali kraju dwie na trzy spółdzielnie prowadzą różne działania mające na celu dobro wspólne — zwykle społeczności lokalnej. W każdym z regionów kraju ponad połowa spółdzielni realizowała także działania społeczno-kulturalne. Najczęściej działania takie były prowadzone w regionie wschodnim i zachodnim (ponad 70 procent), najrzadziej zaś w regionie centralnym (51,6 procent). Warto zwrócić uwagę, że pomimo wysokiego poziomu aktywności społeczno-kulturalnej badanych podmiotów, ma ona niewielki zasięg. Wyniki badania pokazały, że działania o charakterze społeczno-kulturalnym były przede wszystkim kierowane do wąskiej grupy beneficjentów — członków spółdzielni. Aż 86 procent spółdzielni prowadzących działalność społeczno-kulturalną czyni to na rzecz swoich członków. Wyraźnie mniejsza część badanych podmiotów prowadziła takie działania na rzecz szerszych społeczności we współpracy z innymi podmiotami. A jeszcze mniejsza grupa zbadanych spółdzielni prowadziła takie działania samodzielnie.

Najwięcej badanych stwierdziło, że prowadzi działalność na rzecz integracji i reintegracji zawodowej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym (74,6 procent). Na kolejnym miejscu badani wskazywali, że ich działalność wiąże się z promocją zatrudnienia i aktywizacją osób pozostających bez pracy i zagrożonych zwolnieniem (54,2 procent). Te dwie aktywności, które w oczywisty sposób wiążą się z ideą spółdzielczości socjalnej, były wskazywane wyraźnie najczęściej. Do innych stosunkowo często podejmowanych działań badani zaliczyli działalność na rzecz organizacji pozarządowych (35,6 procent), działalność na rzecz osób niepełnosprawnych (35,6 procent) i w końcu działania z zakresu pomocy społecznej.

Klienci spółdzielni socjalnych

Ważnym problemem zarówno z punktu widzenia poznawczego, jak i ewentualnych praktycznych działań, jest pytanie o to, kto korzysta z wytworów pracy spółdzielców. W świetle zebranego materiału okazuje się, że głównym odbiorcą produktów i usług oferowanych przez spółdzielnie socjalne w 2010 roku były osoby fizyczne (37 procent), na kolejnym miejscu lokowały się firmy prywatne (23 procent) oraz instytucje administracji publicznej (22 procent). Stosunkowo rzadko odbiorcami produktów/usług spółdzielni były organizacje pozarządowe (12 procent) oraz inne spółdzielnie socjalne (2 procent).

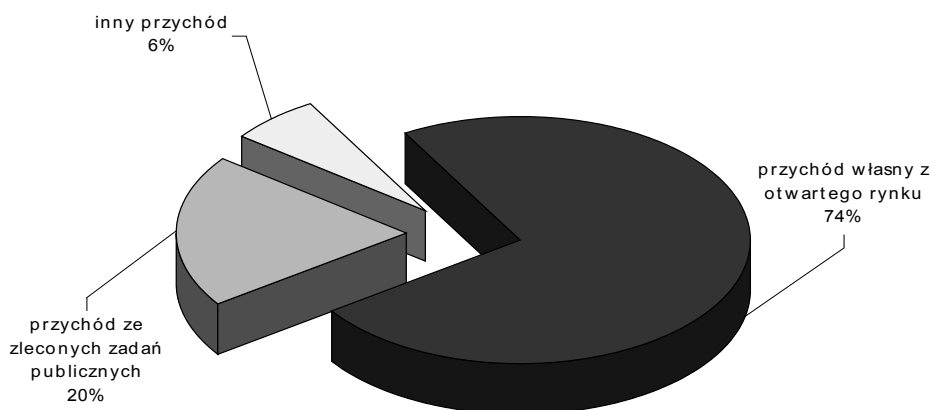
Sytuacja finansowa spółdzielni socjalnych

Kolejnym celem badania było poznanie kondycji ekonomicznej spółdzielni socjalnych. W kwestionariuszu ankiety znalazł się więc blok pytań dotyczących wielkości przychodów oraz pytania o wynik finansowy badanych podmiotów w roku 2010. Poza tymi pytaniami dotyczącymi kondycji finansowej w 2010 roku respondentów poproszono także o ocenę sytuacji finansowej spółdzielni w najbliższej przyszłości. Jak wskazują wyniki, całkowite przychody badanych podmiotów były bardzo zróżnicowane. Rozpiętość przychodów spółdzielni socjalnych sięgnęła ponad miliona złotych. I nie chodzi tutaj tylko o maksymalną różnicę między dwiema spółdzielniami o skrajnie różnych przychodach. Okazuje się bowiem, że przynajmniej 25 procent objętych badaniem spółdzielni w 2010 roku nie odnotowało żadnych przychodów. Dodatkowo należy podkreślić, że przynajmniej 50 procent badanych podmiotów miało całkowite przychody nie wyższe niż 20 161 zł w skali roku, a więc ich miesięczne całkowite przychody nie przekraczały 1700 zł. Oczywiście wśród badanych podmiotów istniała grupa charakteryzująca się relatywnie wysokimi przychodami — przynajmniej jedna czwarta spółdzielni o najlepszych wynikach finansowych odnotowała przychód całkowity za rok 2010 w wysokości blisko 100 tys. zł lub wyższy. Te znaczące zróżnicowanie całkowitych przychodów spółdzielni spowodowały, że średni przychód całkowity przypadający na spółdzielnie wyniósł blisko 82 tys. zł. Najwyższy średni roczny przychód odnotowano wśród spółdzielni socjalnych funkcjonujących w regionie południowym, gdzie przekroczył on poziom 125 tys. zł, najniższe zaś przychody deklarowały spółdzielnie socjalne działające na terenie regionu centralnego, to znaczy 43 tys. zł. Głównym źródłem przychodu badanych spółdzielni w 2010 roku były przychody z otwartego rynku (74 procent). Co piąta spółdzielnia socjalna uzyskała również przychody pochodzące z realizacji zleconych zadań publicznych. Jednak przychody z innych źródeł w całej puli przychodów spółdzielni socjalnych w 2010 roku stanowiły jedynie 6 procent.

W 2010 roku średni przychód spółdzielni — mierzony jako średnia arytmetyczna — pochodzący z otwartego rynku wyniósł 60 310,00 zł. Warto jednak podkreślić, że tak wyznaczona miara poziomu przychodów z działalności gospodarczej jest mało wiarygodna z uwagi na dużą dyspersję tej kategorii przychodów. Wykorzystanie przeciętnych parame-

trów pozycyjnych pokazuje, że w przypadku połowy badanych spółdzielni wysokość przychodów z otwartego rynku nie przekroczyła 10 000 zł. Natomiast 25 procent spółdzielni radzących sobie najlepiej na otwartym rynku miały przychody w wysokości 57 454 zł lub więcej. Wśród badanych spółdzielni była też taka, która w 2010 roku osiągnęła przychody z działalności gospodarczej w wysokości 662 945,00 zł, a więc jej średni miesięczny przychód z działalności gospodarczej wyniósł ponad 55 tysięcy złotych.

Wykres 2. Struktura całkowitego przychodu spółdzielni socjalnych wg źródeł przychodu

Źródło: Opracowanie własne.

Przychody własne z otwartego rynku stanowiły w 2010 roku główne źródło przychodu badanych spółdzielni — blisko 3 złote na cztery z wpływów finansowych spółdzielni stanowiły środki pochodzące z działalności gospodarczej. Niemniej w ujęciu regionalnym uzyskane wyniki pokazują duże różnice udziału przychodów z otwartego rynku w strukturze wpływów finansowych. W regionie północnym uzyskane dzięki działalności gospodarczej środki stanowiły blisko 95 procent całości przychodów. W regionach zachodnim, wschodnim i południowym udział przychodów z otwartego rynku w całej puli wpływów oscylował w przedziale od 67,5 procent do 81,3 procent przychodów ogółem, a więc był zbliżony do średniego poziomu obserwowanego w całej badanej zbiorowości. Najgorzej pod tym względem przedstawiała się sytuacja w regionie centralnym, gdzie średni udział przychodów pochodzących z otwartego rynku wynosił zaledwie 50,3 procent całkowitych przychodów spółdzielni socjalnych. Mimo że w świetle uzyskanych wyników można stwierdzić, że 20 procent z całej puli środków finansowych pozyskanych przez spółdzielnie w 2010 roku stanowiły przychody ze zleconych zadań publicznych, to jednak w badanej zbiorowości przynajmniej trzy czwarte spółdzielni socjalnych nie wykazało żadnego przychodu pochodzącego z tego źródła. Wskazuje to na dużą koncentrację tego typu przychodów. Inaczej mówiąc, spore środki finansowe na realizację zadań publicznych trafiają jedynie do niewielkiej grupy spółdzielni. Przykładowo wśród badanych spółdzielni była taka, w której przychody ze zleconych zadań publicznych ukształtowały się na poziomie 305 tys. zł.

Średni przychód spółdzielni socjalnych pochodzący z pozostałych źródeł (m.in. dotacje, darowizny, sponsoring) w 2010 roku wynosił 6,5 procent z całej puli wpływów finansowych i ukształtował się na poziomie 5 319,00 zł. Przy czym był on ponad dwukrotnie wyższy w przypadku spółdzielni socjalnych funkcjonujących w regionie centralnym. W tym miejscu należy także podkreślić, że właśnie w regionie centralnym relacja przychodów z działalności gospodarczej do tych pozostałych źródeł była najniższa i wyniosła 2:1. To z kolei może wskazywać na większe trudności spółdzielni z tego regionu w pozyskiwaniu zleceń z otwartego rynku i/lub relatywnie łatwiejsze pozyskiwanie środków finansowych z innych źródeł. Jednak niezależnie od przyczyny tego stanu rzeczy dostrzec można wyraźny związek między źródłami przychodów a ich wielkością. Przypominamy, że w przypadku spółdzielni funkcjonujących w regionie centralnym przeciętny przychód przypadający na badany podmiot był najniższy.

Jednym z kluczowych aspektów pozwalających na ocenę kondycji finansowej badanych spółdzielni socjalnych jest wypracowany przez nie wynik finansowy. Pozwala on nie tylko ocenić wielkość strumienia przychodów w badanym okresie, ale także uwzględnić wielkość poniesionych w tym czasie nakładów. W 2010 roku połowa badanych spółdzielni socjalnych odnotowała ujemny wynik finansowy, 27 procent uzyskało wynik zbilansowany na zero, a 23 procent wynik dodatni. Jak pokazują poniższe analizy, wynik finansowy w przeciwieństwie do wielkości przychodów nie charakteryzował się znacznym zróżnicowaniem regionalnym. Korzystny wynik finansowy⁹ w 2010 roku osiągnęło najwięcej spółdzielni socjalnych funkcjonujących w regionach centralnym (54,8 procent) oraz wschodnim (54,2 procent). Natomiast w regionie zachodnim występowało najwięcej spółdzielni, które miały problem ze zbilansowaniem kosztów działalności — 58 procent.

Niemal połowa badanych spółdzielni socjalnych źle ocenia swoją kondycję finansową. Jako bardzo dobrą i dobrą oceniło ją odpowiednio 3 procent i 12 procent badanych podmiotów, jako średnią zaś — 37 procent. Przyglądając się rozkładowi ocen sytuacji finansowanej spółdzielni socjalnych według regionów, można zauważyć, że oceny kondycji finansowej są silnie zróżnicowane terytorialnie. Kondycję finansową jako dobrą lub średnią oceniło najwięcej badanych z regionu zachodniego (odpowiednio 21,1 procent i 52,6 procent) oraz południowego (odpowiednio 5,3 procent i 57,9 procent), zaś jako złą lub bardzo złą z regionu centralnego (odpowiednio 48,4 procent i 12,0 procent) oraz północnego (odpowiednio 42,1 procent i 10,5 procent). Wyniki te unaoczniają pewną trudność związaną z miarodajną oceną rzeczywistej sytuacji finansowej spółdzielni socjalnej. Polega ona przede wszystkim na tym, że spółdzielnie działają w dynamicznie zmieniającej się przestrzeni gospodarczej, a więc opieranie się na danych historycznych — jaką jest na przykład wynik finansowy za rok ubiegły może wprowadzać w błąd. Przykładowo w regionie centralnym, gdzie ponad połowa z badanych podmiotów odnotowała korzystny wynik finansowy, jednocześnie ponad 60 procent badanych oceniło aktualną sytuację finansową spółdzielni jako złą; natomiast w regionie zachodnim, gdzie występował największy udział

⁹ Dodatni lub zbilansowany na zero.

spółdzielni z ujemnym wynikiem finansowym, w badaniu odnotowano najwyższy odsetek pozytywnych ocen na temat bieżącej kondycji finansowej. Te rozbieżności należy częściowo wyjaśniać „efektem bazy”, a częściowo zmianą sytuacji finansowej, która prawdopodobnie wynika z działań dostosowawczych podmiotów do wymogów kontekstualnych (rynku, środowiska lokalnego itd.).

Zakres i formy wsparcia dla działalności spółdzielni socjalnych

Większość spółdzielni socjalnych uczestniczących w badaniu deklarowała, że uzyskała wsparcie finansowe na założenie spółdzielni. Niemal 80 procent podmiotów otrzymało dotację z Funduszu Pracy, 58 procent z Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych, a 56,3 procent z funduszy europejskich¹⁰. Najwyższy odsetek spółdzielni, które otrzymały wsparcie finansowe ze środków Funduszu Pracy na etapie podejmowania działalności, zlokalizowany był w regionie centralnym (87,1 procent) oraz zachodnim (84,2 procent), najniższy zaś w regionie południowym (78,9 procent). Środki z Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych otrzymało najwięcej spółdzielni socjalnych prowadzących działalność w regionach: zachodnim (73,7 procent) oraz centralnym (71,0 procent), najmniejsze wsparcie z tego funduszu uzyskiwały spółdzielnie socjalne zlokalizowane w regionie południowym (47,4 procent). Z kolei wsparcie współfinansowane ze środków Unii Europejskiej najczęściej trafiało do spółdzielni socjalnych z regionu zachodniego (68,4 procent), najrzadziej zaś do spółdzielni z regionu północnego (31,6 procent). Zgodnie z zapisami ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 roku o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy¹¹ osoby podejmujące działalność gospodarczą w formie spółdzielni socjalnej mogą ubiegać się o dotację w wysokości do czterokrotności przeciętnego wynagrodzenia na jednego członka założyciela. W 2010 roku maksymalna kwota dotacji przypadająca na jednego członka założyciela wynosiła około 13 tys. zł. W przypadku badanych spółdzielni średnia kwota dotacji ze środków Funduszu Pracy przypadająca na wszystkich członków nowo powstającej spółdzielni¹² była dużo niższa i kształtowała się na poziomie 28 439,4 zł¹³.

W przypadku osób niepełnosprawnych maksymalna kwota dotacji przypadająca na jednego członka założyciela została określona na poziomie piętnastokrotności przeciętnego wynagrodzenia, to znaczy około 48 tys. zł¹⁴. Również w tym przypadku przeciętna kwota dotacji przypadająca na jedną spółdzielnię socjalną była dużo niższa i wynosiła

¹⁰ Badani mieli możliwość wskazania kilku form wsparcia.

¹¹ Por. DzU 2004 Nr 99 poz. 1001 z późn. zm.

¹² Minimalna liczba członków założycieli spółdzielni socjalnej, która może ubiegać się o dotację na podjęcie działalności wynosi pięć osób fizycznych.

¹³ Przy założeniu, że spółdzielnia socjalna była zakładana przez minimalną — pięcioosobową — grupę członków, z których każdy uprawniony był do uzyskania dotacji, kwota dotacji winna wynieść 65 tys. zł.

¹⁴ Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 roku o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (DzU z 1997 r. Nr 123 poz. 776 z późn. zm.).

16 545,1 zł, a więc żadna z badanych spółdzielni nie otrzymała nawet jednej dotacji w wysokości zbliżonej do jej maksymalnego poziomu. Od 2008 roku¹⁵ osoby zainteresowane podjęciem działalności w formie spółdzielni socjalnej mają również możliwość ubiegania się o dotację z funduszy europejskich w wysokości do 20 tys. zł na osobę¹⁶. Przeciętna wartość tego typu wsparcia przypadająca na jedną badaną spółdzielnię socjalną wynosiła 22 197,3 zł.

Oceny regulacji prawnych określających ramy funkcjonowania spółdzielni

W związku z tym, że jednym z celów badania było poznanie opinii spółdzielni socjalnych na temat warunków, w jakich działają, problemów, które napotykają, oraz oceny instrumentów wsparcia dostępnych w warunkach obowiązujących regulacji prawnych, w kwestionariuszu ankiety znalazły się pytania dotyczące oceny zmian wprowadzonych ustawą z 7 maja 2009 roku o zmianie ustawy o spółdzielniach socjalnych oraz o zmianie niektórych innych ustaw (DzU 2009 nr 91 poz. 742), a także pytania dotyczące najważniejszych problemów, z którymi na co dzień stykają się spółdzielnie socjalne.

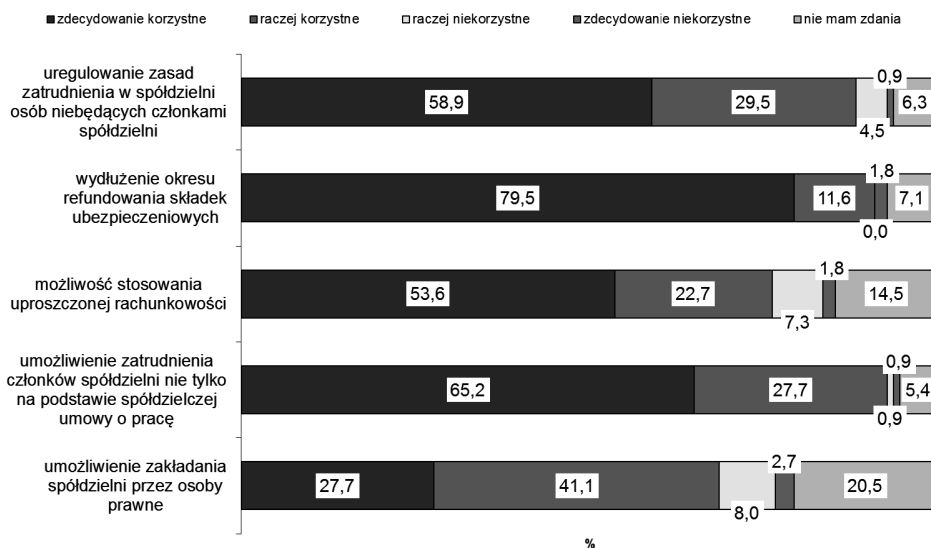
Większość badanych pozytywnie oceniło zmiany wdrożone nowelizacją ustawy z 2009 roku. Niemal wszyscy respondenci za korzystne uznali uregulowanie zasad zatrudnienia w spółdzielni osób niebędących członkami spółdzielni (88,4 procent), wydłużenie okresu refundowania składek ubezpieczeniowych do 24 miesięcy w pełnej wysokości i do połowy wysokości przez kolejne 12 miesięcy (90,5 procent) oraz umożliwienie zatrudniania członków spółdzielni w innej formule zatrudnienia niż spółdzielcza umowa o pracę¹⁷ (92,9 procent). Z kolei rozszerzenie katalogu osób uprawnionych do zakładania spółdzielni socjalnej przez osoby prawne, to jest organizacje pozarządowe w rozumieniu ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, jednostki samorządu terytorialnego oraz kościelne osoby prawne za korzystne uznało 68,8 procent badanych. Jednak ponad 10 procent badanych oceniło to rozwiązanie jako niekorzystne, a ponad 20 procent nie ma jednoznacznej opinii na ten temat.

¹⁵ Szczegółowy Opis Priorytetów Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki 2007-2013, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2008.

¹⁶ Środki przyznawane są wyłącznie na osoby, o których mowa w art. 4 ust. 1 ustawy o spółdzielniach socjalnych, oraz inne, o ile są osobami niezatrudnionymi wykluczonymi społecznie lub zagrożonymi wykluczeniem społecznym z co najmniej jednego z powodów, o których mowa w art. 7 ustawy o pomocy społecznej.

¹⁷ Obecnie statut spółdzielni socjalnej może przewidywać zatrudnienie wszystkich lub niektórych członków spółdzielni nie na podstawie spółdzielczej umowy o pracę, lecz na podstawie umowy o pracę nakładczą, umowy zlecenia lub umowy o dzieło, jeżeli jest to uzasadnione rodzajem działalności spółdzielni (art. 201 § 1 Ustawy z dnia 16 września 1982 r. Prawo spółdzielcze, DzU z 1982 r. Nr 30, poz. 210 z późn. zm.).

Wykres 3. Oceny regulacji prawnych wprowadzonych przez nowelizację ustawy o spółdzielniach socjalnych

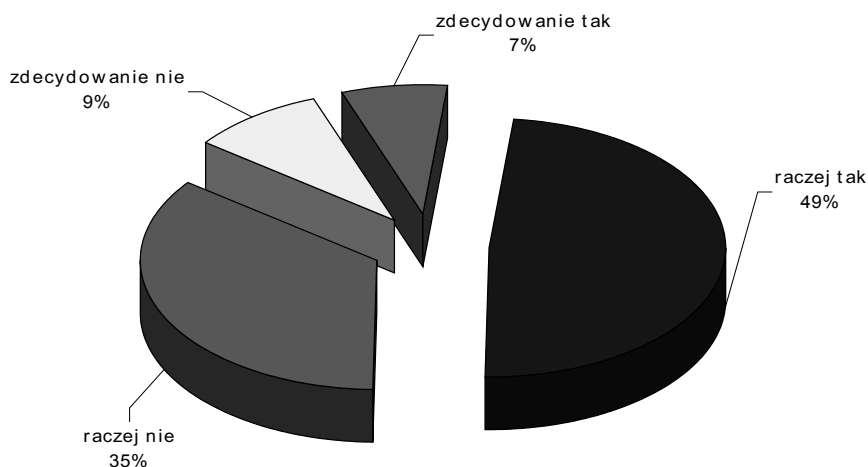
Źródło: Opracowanie własne.

Pomimo że w przypadku oceny rozszerzenia katalogu osób uprawnionych do założenia spółdzielni socjalnej o osoby prawne w zasadzie nie występuje zróżnicowanie regionalne (brak wyraźnej frakcji negatywnej), to warto zwrócić uwagę na kilka ustaleń płynących z bardziej szczegółowych analiz. Otóż największy odsetek ocen negatywnych odnotowano w makroregionie północnym (21,1 procent) i centralnym (12,9 procent). Jeżeli pod uwagę weźmiemy niewielką liczbę spółdzielni socjalnych utworzonych przez osoby prawne na tych terenach, może to oznaczać, iż mamy tam do czynienia z niskim poziomem wiedzy o korzyściach płynących z wykorzystania tego modelu organizacyjnego. Uwagę zwraca również wysoki odsetek osób nieposiadających opinii na ten temat w regionie zachodnim (47,4).

Podobnie jak w przypadku poprzednich zmian wprowadzonych wraz z nowelizacją ustawy o spółdzielniach socjalnych badani pozytywnie ocenili również możliwość stosowania uproszczonej księgowości w spółdzielniach socjalnych, w których przychody netto ze sprzedaży towarów, produktów i operacji finansowych za poprzedni rok obrotowy nie przekroczyły równowartości 1 200 000,00 euro. Uwagę zwraca jednak stosunkowo wysoki odsetek odpowiedzi „nie mam zdania” w przypadku regionu północnego (22,2), zachodniego (21,1) oraz centralnego (19,4), który może świadczyć o niewielkim poziomie wiedzy o możliwościach stosowania tego rozwiązania.

Ponad połowa badanych (56 procent) uważa, że obecnie obowiązujący system regulacji prawnych sprzyja rozwojowi spółdzielczości socjalnej w Polsce. Warto jednak zaznaczyć, iż 9 procent respondentów zdecydowanie nie zgadza się z takim stwierdzeniem.

Wykres 4. Rozkład odpowiedzi na pytanie, czy obecnie obowiązujący system regulacji prawnych sprzyja rozwojowi spółdzielczości socjalnej

Źródło: Opracowanie własne.

Najwyższy odsetek negatywnych ocen obowiązującego systemu regulacji prawnych zanotowano w regionie północnym, zachodnim (55,6) oraz wschodnim (41,7).

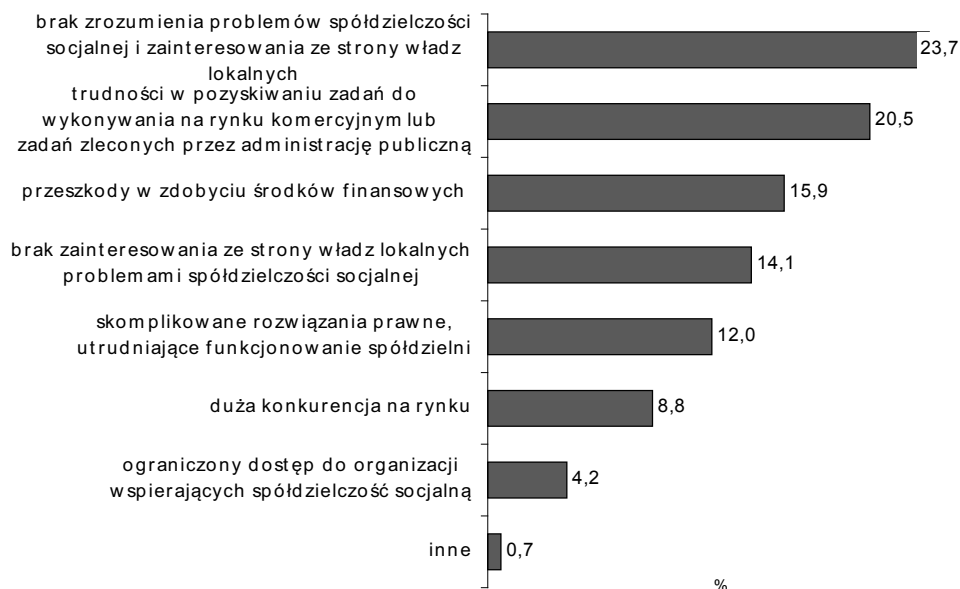
W odpowiedzi na pytanie o najważniejsze wewnętrzne problemy spółdzielni badani najczęściej wskazywali na nierównomierną aktywność członków spółdzielni (30 procent), brak wiedzy o dostępnych ułatwieniach, z których mogą korzystać spółdzielnie socjalne (19,4 procent) oraz konflikty wewnętrzne (16,5 procent). Może to świadczyć o niewystarczającej ofercie szkoleniowej z zakresu rozwiązywania konfliktów oraz budowania zespołu adresowanej do już istniejących spółdzielni socjalnych.

Do najczęściej wskazywanych zewnętrznych problemów związanych z funkcjonowaniem spółdzielni socjalnych badani zaliczyli: brak zrozumienia i zainteresowania spółdzielczością socjalną przedstawicieli władz samorządowych (ogółem 37,8 procent), trudności z pozyskaniem zleceń na otwartym rynku oraz zadań zleconych przez administrację publiczną (20,5 procent) oraz problemy z pozyskaniem środków finansowych (15,9 procent).

Rozkład odpowiedzi na pytanie o dwa najważniejsze zewnętrzne problemy spółdzielni z uwzględnieniem podziału regionalnego jest w zasadzie identyczny. We wszystkich regionach respondenci wskazali przede wszystkim brak zrozumienia problemów spółdzielczości socjalnej i brak zainteresowania ze strony władz lokalnych. Kolejnym powtarzającym się wątkiem są trudności w pozyskiwaniu zadań na rynku lub zadań zleconych przez administrację publiczną.

Wśród proponowanych działań mających na celu wsparcie spółdzielni socjalnych badani najlepiej ocenili stworzenie bazy informacyjnej dotyczących możliwości pozyskania środków finansowych (96,4 procent), wprowadzenie nowych rozwiązań finansowych

Wykres 5. Rozkład wskazań na pytanie o najważniejsze zewnętrzne problemy spółdzielni socjalnych

Źródło: Opracowanie własne.

dedykowanych spółdzielniom socjalnym (96,2 procent), podjęcie działań promocyjnych mających na celu budowanie pozytywnego wizerunku spółdzielni socjalnych (94,4 procent) oraz stworzenie instytucjonalnego systemu wsparcia (90,9 procent). Kolejnym rozwiązaniem, które zdaniem respondentów w dużym stopniu mogłoby przyczynić się do poprawy funkcjonowania spółdzielni socjalnych w Polsce, jest stworzenie bazy informacyjnej, która zawierałaby informacje na temat dostępnych środków finansowych, z których mogą korzystać spółdzielnie socjalne. Jako zdecydowanie przydatne oceniło je 95,7 procent badanych z regionu wschodniego, 88,9 procent badanych z regionu północnego oraz 84,2 procent badanych z regionu zachodniego. Nieco mniejsze poparcie badanych uzyskała propozycja wprowadzenia preferencyjnego zatrudniania osób przechodzących ze spółdzielni socjalnych na otwarty rynek pracy. Jako zdecydowanie lub raczej przydatną oceniło ją 91,7 procent respondentów z regionu wschodniego, 78,9 procent respondentów z regionu zachodniego oraz 63,2 procent respondentów z regionu wschodniego. Ważnym instrumentem, który mógłby pozytywnie wpłynąć na kondycję spółdzielni socjalnych, byłoby w opinii badanych stworzenie kompleksowego, instytucjonalnego systemu wsparcia, który uwzględniałby różne formy wsparcia, w tym doradztwo, szkolenia, oraz pomoc finansową i rzeczową. Powyższe rozwiązanie jako przydatne uznało 100 procent w regionie północnym, 94,7 procent badanych w regionie zachodnim oraz 91,7 procent badanych w regionie wschodnim. Innym działaniem, które zostało poddane ocenie badanych było budowanie pozytywnego wizerunku oraz promocja spółdzielczości socjalnej. Podobnie jak wcześniej-

szere propozycje zostało ono ocenione pozytywnie przez wszystkich respondentów. Kolejnym zagadnieniem, o którego ocenę przydatności poproszono przedstawicieli spółdzielni socjalnych, było wprowadzenie nowych rozwiązań finansowych dla spółdzielni socjalnych, w tym na przykład funduszu pożyczkowego. Podobnie jak w przypadku wcześniejszych propozycji również ta spotkała się z pozytywną oceną respondentów. Jako przydatną oceniła je zdecydowana większość badanych, przy czym w przypadku czterech z pięciu regionów odsetek odpowiedzi twierdzących osiągnął 100.

Podsumowanie i wnioski końcowe

W świetle ogólnopolskiego badania „Monitoring spółdzielni socjalnych 2010” sytuacja krajowych spółdzielni socjalnych jawi się jako bardzo zróżnicowana. Różnice te występują w wymiarze terytorialnym, co świadczy o nierównomiernym procesie adaptacji tych podmiotów do wymogów społeczno-gospodarczych w różnych regionach kraju. Jednak przejawiają się one także w innych przestrzeniach, takich jak zakres prowadzonej działalności gospodarczej i społecznej, kondycja finansowa, struktura organizacyjna. Wyniki badania pokazują jednak, że pomimo problemów, z jakimi boryka się środowisko, to spółdzielcy nie tylko prowadzą działalność społeczno-gospodarczą wypełniając tym samym zadania związane z reintegracją społeczno-zawodową osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, to jeszcze tworzą miejsca pracy dla innych. W spółdzielniach tkwi także optymizm i potencjał rozwojowy, badani widzą szansę na dalszy rozwój działalności, mimo niezbyt korzystnej koniunktury gospodarczej czy realnych trudności w konkurencji o zlecenia z firmami komercyjnymi.

Warto także zwrócić uwagę na inne zagadnienia związane z problematyką kolejnych badań oraz ewentualnych działań systemowych na rzecz spółdzielczości socjalnej, które należałoby podjąć w najbliższym czasie. W kolejnych badaniach w szerszym stopniu należy uwzględnić problematykę strategii pozyskiwania i zarządzania informacjami w spółdzielniach socjalnych. Okazuje się bowiem, że jedną z przyczyn problemów spółdzielni socjalnych może być relatywnie niski poziom wiedzy środowiska spółdzielców socjalnych o ramach wyznaczających ich możliwości działania. W szczególności dotyczy to znajomości obowiązujących regulacji prawnych i instytucji, które potencjalnie mogłyby stanowić wsparcie dla ich działalności. W kolejnym badaniu należałoby więc sprawdzić, jaki jest stan wiedzy spółdzielców o regulacjach prawnych oraz w jaki sposób pozyskują te informacje. Jest to o tyle ważne, że w dobie społeczeństwa informacyjnego niewłaściwe strategie pozyskiwania i style wykorzystywania środków mogą stanowić podstawowe ograniczenie rozwoju spółdzielczości socjalnej w Polsce. Jak wskazują wyniki badań przedstawiciele spółdzielni socjalnych pozytywnie oceniają zmiany wprowadzone nowelizacją ustawy o spółdzielniach socjalnych w 2009 roku. Jednak, mimo że 56 procent badanych zgodziło się ze stwierdzeniem, że aktualnie obowiązujący system regulacji prawnych sprzyja rozwojowi spółdzielczości socjalnej w Polsce, to aż 90,9 procent z nich wśród działań, które mogłyby przyczynić się do poprawy sytuacji spółdzielni socjalnych, wskazało konieczność **stworzenia kompleksowego, instytucjonalnego systemu wsparcia dla już istniejących**

podmiotów między innymi w postaci specjalistycznych szkoleń, doradztwa oraz pomocy finansowo-rzeczowej. Dlatego też w świetle uzyskanych danych oraz oczekiwań formułowanych przez respondentów niezbędne wydaje się:

- przygotowanie oferty specjalistycznych szkoleń adresowanych do kadry zarządzającej spółdzielni socjalnych dotyczących między innymi:
 - polityki finansowo-księgowej w spółdzielni socjalnej ze szczególnym uwzględnieniem zasad podziału nadwyżki bilansowej;
 - budowania zespołu i rozwiązywania konfliktów;
 - diagnozy lokalnych potrzeb i nisz rynkowych;
 - wolontariatu;
 - działalności pożytku publicznego;
 - marketingu i promocji ze szczególnym uwzględnieniem społecznego charakteru spółdzielni socjalnych;
 - potencjalnych źródeł finansowania, w tym pozyskiwania środków na realizację zadań zleconych;
 - zasad aplikowania o środki zewnętrzne, w tym z funduszy europejskich i Programu Operacyjnego PO FIO;
- wprowadzenie nowych rozwiązań finansowych dedykowanych już funkcjonującym spółdzielniom socjalnym, w tym funduszu pożyczkowego;
- podjęcie działań promocyjnych mających na celu wzmocnienie pozytywnego wizerunku spółdzielni socjalnych między innymi wśród przedstawicieli jednostek samorządu terytorialnego, biznesu i społeczności lokalnych;
- wsparcie tworzenia i funkcjonowania sieci i związków spółdzielni socjalnych;
- stworzenie centralnej bazy informacyjnej dedykowanej spółdzielniom socjalnym, która pełniłaby rolę forum wymiany doświadczeń oraz byłaby źródłem informacji o dostępnych źródłach finansowania;
- wzmocnienie roli podmiotów otoczenia gospodarki społecznej, w tym centrów i klubów integracji społecznej w zakresie promocji i tworzenia spółdzielni socjalnych.

Summary

Social cooperatives aimed at work integration of people at risk of social exclusion for many years are an important instrument of labor market policy in many countries. Functioning of Polish social cooperatives has much shorter, only several years' history. The possibility of supporting the development process of these entities depends on the knowledge about conditions of their functioning. The first comprehensive study on the condition and the operations of social cooperatives in Poland — “Monitoring of social cooperatives 2010” — was carried out in 2011. This nationwide study fills a significant lack of information about the situation of the environment of the social cooperatives. This paper presents specificity and selected results of this survey and discusses the key dimensions of the national situation of social cooperatives, and so characterizes the

organizational structure, spheres of activity, a financial standing, a scope and forms of support enjoyed by cooperatives and evaluation of legal solutions. The material allows not only to evaluate the condition of the Polish social cooperatives, but also makes it possible to diagnose their needs.

Key words: social cooperatives, social reintegration, reintegration, social economy, professional activation